

Сидорчук Н. Організація педагогічної просвіти батьків дітей з особливими освітніми потребами в закладах середньої освіти / Сидорчук Н., Борецько О., Борецько А. // Теоретичні та методичні аспекти соціальної діяльності: монографія / відп. ред. Л. О. Данильчук, Л. І. Романовська. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2020. – Т. 4. - 326 с. – С.241-281.

ISBN [958-617-513-621-8](#)

РОЗДІЛ 6. ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОСВІТИ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Нінель Сидорчук,

Олександр Борецько,

Альона Борецько

У розділі здійснено історико-педагогічний аналіз проблеми організації педагогічної просвіти батьків дітей з особливими освітніми потребами. Узагальнено наукові міркування щодо понятійного апарату досліджуваної проблеми. Констатовано, що проблема родинного виховання, взаємодії сім'ї та школи, просвітництва батьків пройшла у своєму розвитку ряд етапів, які подано за ознакою діахронії. Окреслено загальну концепцію побудови програми організації педагогічної просвіти батьків дітей з особливими освітніми потребами в закладах середньої освіти.

1.1. Історико-педагогічний аналіз проблеми організації педагогічної просвіти батьків дітей з особливими освітніми потребами

Пріоритетним завданням педагогічної науки та практики, як зазначено у законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» визначено створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного стану.

Орієнтація на розвиток учня як активного суб'єкта навчально-виховного процесу забезпечується побудовою відповідної стратегії взаємодії школи та родини. Ключовим засобом реалізації поставленого завдання є організація

педагогічної просвіти батьків, які, як перші педагоги, покликані створити умови для повноцінного фізичного та психічного становлення дитини, забезпечити їй почуття захищеності, рівноваги, довіри, формувати активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу. Особливої значущості актуалізована проблема набуває в просвітницькій діяльності батьків *молодших школярів з особливими освітніми потребами* як особливої категорії, до якої відносять дітей з інвалідністю, дітей з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованих дітей.

Аналіз наукових джерел свідчить, що питання просвіти батьків знайшли відображення в історії зарубіжної (Сократ, Аристотель, Сенека, Квінтіліан, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Ф.-А. Дістервег та ін.) та вітчизняної (Г. С. Сковорода, В. О. Сухомлинський, Л. М. Толстой, К. Д. Ушинський та ін.) наукової думки. Аналіз дисертаційних робіт засвідчує, що питання просвіти батьків та соціально-педагогічної роботи з підлітками є предметом дослідження ряду сучасних науковців (С. В. Івасішина, С. В. Іноземцева та ін.). Проте теорія і практика організації просвіти батьків молодших школярів з особливими освітніми потребами у закладах середньої освіти є практично не розробленими та потребують всебічного комплексного вивчення.

Визначимо загальний контекст реалізації поставленого наукового завдання. В основу наукового пошуку покладемо історичний та науково-педагогічний аналіз поняття «просвіта».

Як відомо, просвітництво – прогресивна ідейна течія епохи становлення капіталізму другої половини XVII -XVIII століття, пов'язана з антиабсолютистським настроєм освіченої частини населення у боротьбі проти феодалських порядків, що характеризується подальшим зростанням і зміцненням національних держав Європи, докорінними економічними зрушеннями, бурхливим розвитком промисловості та напруженими соціальними конфліктами.

Із становленням у Західній Європі буржуазного суспільства ідеї Просвітництва практично одночасно розвиваються в Англії, Франції,

Нідерландах, Німеччині, Італії, Іспанії, Португалії, але швидко поширюються всією Європою, включно з Річчю Посполитою і Російською імперією. Велику роль в його становленні відіграв швидкий розвиток природознавства та книгодрукування.

У кожній із країн Просвітництво мало специфічні відмінності, зумовлені особливостями їх історичного розвитку. Разом з тим, характеризуючи Просвітництво як загальноцивілізаційне явище, виділяють й спільні риси зазначеного періоду у ряді західноєвропейських країн, які дають підстави говорити про добу Просвітництва як про певний цілісний етап в історії європейської духовної культури.

У цілому важливою рисою Просвітництва вважали прагнення його представників до перебудови всіх суспільних відносин на основі розуму, «вічної справедливості», рівності та інших принципів, що, впливають з самої природи, з невід'ємних «природних прав» людини. Вони визначали необхідність у розкріпаченні розуму людини, чим сприяли й її політичній свободі.

Продовжуючи гуманістичні традиції доби Відродження, просвітителі вірили в людину, її високе покликання, її Розум, вони переконували, що природа упорядкована «розумно», тому може бути пізнана раціоналістичними засобами (філософи-раціоналісти). Водночас заперечувалися інші шляхи пізнання світу: релігійний досвід, традиційна мудрість тощо.

Результати досліджень природничих наук цього періоду сприяли усталенню думки про можливість вивчення науково-емпіричними методами не лише природи, але й людини та суспільства. Такі висновки дозволяли всі прояви людської діяльності – економічні й політичні, духовні та моральні, естетичні та релігійні, – підпорядкувати дії універсального закону природи та визначити їх складовою частиною природного порядку. За таких умов переосмислення ідеї Бога значною частиною просвітителів ґрунтувалося на ідеї деїзму: «Закон природи є закон Божий».

У своїх наукових працях просвітителі конкретизували загальну ідею Просвітництва. Так, визначний представник англійського Просвітництва – філософ Джон Локк (1632-1704 рр.) у праці «Дослід про людський розум» доводив, що продуктом досвіду людини, основу якого становить чуттєве споглядання об'єктивної дійсності, є весь її духовний світ, почуття, поняття, наукові та морально-етичні ідеї. До отримання життєвого досвіду («від народження») людська душа, на думку філософа, схожа на «чисту дошку» – табула раса (лат. *tabula rasa* – «вискоблена (чиста) дошка»), і лише у процесі чуттєвого споглядання та роботи мислення людина набуває певних знань про зовнішній світ [12].

Від деїзму до матеріалізму еволюціонували філософські погляди ірландського філософа Джона Толанда (1670-1722 рр.), який у своїй першій найбільш відомій праці «Християнство без таємниць» (1696) визнає християнські істини одкровенням Бога, однак доводить, що вони не можуть бути ні «над розумом», ні «проти розуму». А вже в іншому творі «Листи до Серени» вчений стверджує, що світ як ціле є вічним, однак постійно змінюється. Одним з перших сформулювавши положення про те, що рух є суттєвою властивістю матерії, він доводить, що матерія лежить і в основі мислення [28; 1]. Саме ці його висновки є конкретизацією загальних ідей Просвітництва та дозволяють поєднати чуттєве та матеріальне.

У XVIII ст. особливо поширилася філософська та суспільно-політична думка французьких просвітителів (Жан Мельє (1664-1729 рр.), Вольтер (справжнє прізвище та ім'я Арус Марі-Франсуа, 1694-1778 рр.), Шарль Луї Монтеск'є (1689-1755 рр.), Дені Дідро (1713-1784 рр.), Жан Жак Руссо (1712-1778 рр.), Клод Андріан Гельвецій (1715-1771 рр.)).

Важливого значення у формуванні нових уявлень і розповсюдженні ідей французького Просвітництва відіграли філософи-енциклопедисти та, відповідно, поява багатотомного видання «Енциклопедія або тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел» (1751-1780 рр.), засновниками якого були Дені Дідро, Жан Лерон д'Аламбер (1717-1783 рр.).

Автори «Енциклопедії» поставили за мету не просто зв'язати у єдине ціле існуючі знання у галузі природничих, соціальних та технічних дисциплін, але й дати розуміння нових суспільні відносини. Це видання стало, у певному розумінні, справжньою академією науки та спонукало французів і навіть європейців, за словами Вольтера, стати енциклопедистами, яких також відносили до учених-просвітителів.

І така узгодженість мала сенс, оскільки енциклопедисти-просвітителі визначали необхідність дати народу освіту і «просвітити» монархів відносно смислу «істинного» людського суспільства; вони замінюють старі уявлення про людину, вважають її істотою природною, а почуття і розум проголошують продуктами тілесної організації; своїм призначенням визначають необхідність допомагати людям зрозуміти істину і перебудувати суспільство відповідно з людською природою [24].

Такі їх висновки стали підґрунтям для розуміння людини і людських відносин, відповідності між індивідуальною і суспільною природою *розумними*. Як наслідок, природний егоїзм замінюється «розумним егоїзмом».

Погляди французьких просвітителів часто містять суперечності, що визначають характер зв'язку індивідуального і суспільного, але згодом саме наявність таких невідповідностей та бажання їх розв'язати дозволить переосмислити розуміння людини та її призначення у світі – вона ніколи не буває просто природною, а завжди є суспільною істотою.

Активно розвивалися ідеї Просвітництва і у Німеччині, де йшла боротьба за права людини і філософію, що спирається на розум, розгортався рух, спрямований на вирішення конфлікту між вірою і розумом на користь розуму. Характерною рисою німецького Просвітництва стала наявність компромісу між знанням і вірою, між наукою і релігією.

Наполегливим борцем проти сил реакції, феодальної ідеології та релігійної нетерпимості серед представників німецького Просвітництва вважають Годгольда Ефраїма Лессінга (1729-1781 рр.). У своїх творах («Натан Мудрий», «Виховання людського роду», «Емілія Галотті») видатний

письменник, драматург, критик, філософ відстоює право людей на вільнодумство, обґрунтовує ідею про поступову зміну релігії просвітницьким розумом, спрямовує свої висновки проти князівського деспотизму.

Представники німецького Просвітництва (поет і мислитель Йоган Вольфганг Гете (1749-1832 рр.), поет Йоган Фрідрік Шіллер (1759-1805 рр.), філософ і письменник Йоган Готфрід Гердер (1744-1803 рр.), революційні демократи Г. Форстер (1754-1794 рр.) та К. Шубарт (1739-1791 рр.) утверджували тенденцію до реабілітації людської чуттєвості, поєднуючи з цим поняттям ідеал громадянської пристрасності.

Серед італійських провідних представників Просвітництва варто назвати Чезаре Беккарія (1738-1794 рр.), який у трактаті «Про злочин і покарання» виступав виразником правових поглядів буржуазії періоду її боротьби з феодалізмом, засуджував тортури, формальну систему доказів інквізиційного процесу. Активно викривав моральний занепад італійської аристократії сатирик Дж. Паріні (1729-1799 рр.), виступаючи у своїх трагедіях проти будь-яких проявів тиранії.

Особливого значення набувало втілення ідей Просвітництва в літературі. Разом з філософами-просвітителями до розвитку суспільства, заснованого на приватній власності, свободі торгівлі та промисловості, закликали прогресивні письменники (Даніель Дефо (1660-1731 рр.), Джонатан Свіфт (1667-1745 рр.), Роберт Бернс (1759-1796 рр.), П'єр Огюст Коранде Бомарше (1732- 1799 рр.), Йоган Вольфганг Гете, Йоган Фрідрік Шіллер, Готфрід-Август Бюргер, Я. Ленц та ін.), які виступали проти деспотизму, за справедливість і свободу, оспівували сильних, сміливих людей, яким притаманні яскраві глибокі почуття. Творчість багатьох талановитих письменників, драматургів, поетів, публіцистів доби Просвітництва залишається прикладом боротьби незалежної вільної думки за торжество загальнолюдських духовних цінностей.

У цілому філософія західноєвропейського Просвітництва відіграла значну роль у розвитку прогресивної суспільної думки, та духовної культури як Західної Європи, так і багатьох інших країн світу. Її представники: вчені,

філософи, письменники, митці – основною метою розвитку суспільства вважали людське щастя, шлях до якого – зміна устрою суспільства відповідно до принципів, продиктованих розумом. Несправедливість та поневолення, які панують у суспільстві, вони вважали наслідком накиннутих можновладцями законів, релігійних забобонів та нестачі справжніх знань. Своїм завданням вільнодумці проголошували утвердження свободи, розвиток природних здібностей кожного, громадянське виховання та поширення освіти. XVIII століття називають також Добою розуму, адже разом з ідеями Просвітництва утверджувалася віра в силу знань та можливість розумного облаштування громадського життя. Саме в цей час виникла й ідея поступу — тобто послідовного розвитку людства через здобуття нових знань, вдосконалення суспільного ладу та покращення умов життя.

Так сформульована ідея мала величезний вплив на всі сфери духовного життя суспільства, що, власне, й визначило назву – епоха Просвітництва, а сама епоха Просвітництва може бути названа революційною не лише в розумінні соціально-економічних та політичних перетворень, але й перетворень у сфері духовної культури. Внаслідок творчості вчених, філософів-просвітителів, літераторів, митців людство отримало принципово нові підходи до розуміння філософських, етичних і естетичних проблем, які не втратили своєї актуальності і сьогодні [11].

XVIII століття називають також Добою розуму, адже разом з ідеями Просвітництва утверджувалася віра в силу знань та можливість розумного облаштування громадського життя. Саме в цей час виникла й ідея поступу – тобто послідовного розвитку людства через здобуття нових знань, вдосконалення суспільного ладу та покращення умов життя [23].

Узагальнюючи, приходимо до висновку, що сучасне розуміння (тлумачення) загального розуміння (змісту) поняття «просвіта» ґрунтується на базових постулатах епохи Просвітництва:

1) домінування людського *розуму*, точніше домінування наукового розуму над всіма іншими формами розуму, а також віра в безмежні можливості цього розуму;

2) віра у можливість удосконалення людини і суспільства, віра у прогрес моралі, у можливість досягнення справедливого суспільного устрою;

3) оптимістична концепція суспільного прогресу, переконаність у тому, що людство, якщо навіть і не іде шляхом прогресу, то, принаймні, здатне це зробити у найближчому майбутньому.

Уточнення педагогічної інтерпретації поняття «просвіта» на тлі сформульованих постулатів доповнюється його етимологічним та науково-педагогічним аналізом.

Так, термін «просвітництво» набуває статусу самостійної лексичної одиниці у тому ж XVIII ст. [41] та на основі сформульованих постулатів має ряд значень.

По-перше, як відомо, наукове знання, яке у попередні століття було обмежене вузьким колом науковців, стало значно ширшим та заклало можливості для створення енциклопедій з об'єктивно-істинних відомостей. Разом з французькою «Енциклопедією, або тлумачним словником наук, мистецтв і ремесел» (1751-1780 рр.) варто згадати й «Великий повний універсальний лексикон усіх наук і мистецтв», що вийшов ще у 30-50 роках XVIII століття в Німеччині та включав 68 томів. Німецька й французька енциклопедії мали головним чином гуманітарний характер, у той час як англійські аналоги того часу головну увагу приділяли природничим наукам та техніці, чим забезпечували потреби промислової революції, що розгорталася у Англії (двотомна «Циклопедія, або загальний словник наук і ремесел» (1728 р.). У Франції до видання енциклопедії долучилися провідні філософи й учені свого часу, такі як Дідро, Д'Аламбер, Монтеск'є, Вольтер, Руссо, Тюрго, Бюффон, усього понад 60 осіб.

У зазначеному контексті енциклопедисти наголошували, що поширення знань буде складає підґрунтя для прогресу та звільнить людей від забобонів і

тиранії. Просвіта у їх розумінні – могутність людського розуму, безмежність його можливостей. Визначальною у їх інтерпретації ставала ідея прогресу наук (просвіти), що створює умови для економічного і соціального добробуту.

По-друге, термін «просвітництво» крізь призму ідей-мрій багатьох представників Просвітництва розглядають у значенні ідеалу освіченого правителя, готового силою влади і авторитету знань, досягнень науки влаштувати досконале суспільство, яке відповідало б природі людини, що вже була відома філософам епохи.

У третьому значенні термін «просвітництво», незважаючи на те, що його попередньо використовували Ф. М. Вольтер [4], Й. Гердер [5], закріпився після виходу статті німецького філософа І. Канта (1724-1804) «Відповідь на питання: що таке Просвітництво?» [19].

Просвітництвом філософ називає вихід людини із стану неповноліття, тобто стан повноліття людства, яке стосовно окремої людини означає здатність користуватися власним розумом без опіки збоку когось іншого. Кант вважав, що в кожній людині достатньо розуму розмірковувати про будь-які явища дійсності, є для цього й спроможність міркувати самостійно, однак людям бракує лише мужності. Тому девізом Просвітництва Кант вважав слова «*Sapere aude*», що у його розумінні звучить, як «май мужність користуватися власним розумом». Спроможність мати власну думку стосовно явищ дійсності, вміти судити про них – важлива характеристика особи, яка формувалася у надрах нового громадянського суспільства і радикально відрізнялася від типової особи феодального періоду. Французькі просвітники підносили «здоровий глузд» як уміння людини самостійно міркувати стосовно власного повсякдення, бути відповідальним за свої рішення і вчинки. Додатковий зміст терміна «просвітництво» визначається й тим, що поширення об'єктивних знань, на думку діячів цієї доби, немов просвітлює людський розум, який без цього є затемненим різними забобонами, помилками та силою пристрастей [24].

До Російської імперії ідеї Просвітництва прийшли у середині XVIII ст. безпосередньо з Франції (наприклад, переписка з Вольтером та ін.). Російське

«Просвещение», очевидно, набуло нового значення для тотожного відомого церковнослов'янського слова, під впливом європейських ідей і відповідних «люмінесцентних» слів (калька з англ. *Enlightenment* (пор. фр. *Les Lumières*, *im. Illuminismo*). Оскільки сама ідея (зміст) сходить до християнської традиції, де світло відокремлюється від темряви, вибір російського відповідника був закономірний.

Українська термінологія щодо слів «Просвіта», «Просвітництво» (лексика середини – кінця XIX ст.) вироблена не без російського впливу. У староукраїнській мові наука і освіта позначалась словом цвіченє (цвічоний – освічений), яке писалось без ятя (цвичене). Але з іншого боку є слово світ (свѣтъ), від якого походить просвіта (*Enlightenment*). Світ (стсл. свѣтъ, свѣтло) в українській мові, що спершу означало лише світло, набуло пізніше іншого значення – всесвіт, мир. У російській обидва значення залишились в одному слові, а в українській, під західнослов'янським впливом, як у польській та чеській значення розійшлися на світ та світло [33].

У «Словарє української мови» (Б. Грінченка) читаємо: «Просвіта, -ти, ж. Просвѣщеніє, образование» [44, с. 478]. У тому ж словнику «Освіта, -ти, ж. – Образование, просвѣщеніє» [44, с. 65.] – подається практично у синонімічному значенні.

«Словник української мови» (І. К. Білодід, 1970, 1977) термін освіта та просвіта також розглядаються як синоніми [46, с. 277.].

Певним чином розширює зміст поняття «просвіта», наприклад, «Філософський енциклопедичний словник» (М. Булатов, 2002): «просвіта – поширення знань (як процес, так і відповідна діяльність). Термін набув поширення у XIX ст. та на початку XX ст. (на початку серед українофілів Галичини), нині вважається застарілим; правильнішим терміном є «освіта»» [2].

Як зазначено у ряді джерел, в українській мові радянських часів, унаслідок створення та поширення терміна «освіта», вживання терміна «просвіта» вважалося проявом «українського буржуазного націоналізму» [40].

Виділити відмінності між поняттями «освіта» та «просвіта» допоможе науково-педагогічний аналіз, здійснений М. Гурець, Г. Дубровіною, З. Кісарчук, В. Кириченко, Г. Ковганич, В. Оржеховською, А. Скрипою, Н. Сидоренко, Л. Тихненко, І. Трубавіною.

У повсякденному розумінні освіта крім усього іншого передбачає і, в основному, обмежена навчанням учнів учителем (навчання читанню, письму, математиці, історії та інших наук). Викладачі з вузьких сфер, таких як астрофізика, право, географія або зоологія, можуть навчати тільки цьому предмету, звичайно в університетах та інших вишах. Існує також викладання фахових навичок, наприклад, водіння.

Змістова характеристика поняття «освіта» узагальнена у «Словнику української мови» (1970-1980), де її визначають, як:

- сукупність знань, здобутих у процесі навчання;
- рівень, ступінь знань, здобутих у процесі навчання; освіченість;
- піднесення рівня знань; навчання;
- процес засвоєння знань;
- загальний рівень знань;
- система навчально-виховних заходів;
- система закладів і установ, через які здійснюються ці заходи;
- письменність, грамотність [45, с. 755].

Керуючись аналізом масиву категорій та понять важливо зазначити, що у педагогіці освітою прийнято називати:

- процес та результат засвоєння систематизованих знань, умінь та навичок, спрямований на формування світогляду [55, с. 22];
- цілеспрямовану пізнавальну діяльність людей з отримання знань, умінь та навичок або щодо їх вдосконалення.
- процес та результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також

морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості;

- процес та результат завершеного навчання [14].

Освіта призначена, щоб дати новому поколінню початкові знання культури, формуючи поведінку у дорослому житті і допомагаючи у виборі можливої ролі в суспільстві. У широкому сенсі слова, освіта – процес або продукт «... формування розуму, характеру або фізичних здібностей особистості... У технічному сенсі утворення – це процес, за допомогою якого суспільство через школи, коледжі, університети та інші інститути цілеспрямовано передає свою культурну спадщину – накопичене знання, цінності та навички – від одного покоління іншому «між поколіннями» [58, с. 337-341].

Просвіта, як зазначають Ю. А. Паскевська та Д. В. Щербина, є процесом пропаганди і поширення культури, що передбачає відносно самостійний і вільний відбір індивідами інформації, що повідомляється. Просвітництво передбачає наявність зворотного зв'язку, виявлення позицій суб'єктів у ході обговорення тих чи інших питань – у даному випадку учасники (слухачі) більш активні [35, с. 11].

Узагальнюючи слід наголосити, що у сучасній українській мові, внаслідок існування терміна «освіта», значення терміна «просвіта» звузилося та часто визначає характер дій, близьких до громадської діяльності, тобто визначається рівнем професіоналізму фахівця, відповідального за виконання певного комплексу функціональних обов'язків [40].

Спираючись на висновки М. М. Гурець та А. В. Скрипа, просвіту будемо розглядати як структурний компонент професійно-педагогічної діяльності вчителя [32] та для її характеристики вживати термін педагогічна просвіта.

У зазначеному контексті З. Кісарчук пропонує використовувати й термін просвітницька діяльність та розглядати його зміст у широкому та вузькому розумінні. У широкому – мова йде про будь-яку діяльність педагога (діагностика й моніторинг умов та рівня розвитку особистості, консультативно-

методична та психотерапевтична робота, реабілітаційні заходи тощо), спрямовану на педагогічну просвіту людей, їх ознайомлення зі специфікою діяльності педагога, її методами та можливостями.

У вузькому – йдеться про цілеспрямовані дії педагога, що пов'язані із поширенням педагогічних знань [20, с. 18-27] (без окреслення об'єкта просвіти, умов, форм її реалізації).

Цікавим є підхід Ю. А. Паскевської та Д. В. Щербини щодо характеристики педагогічної просвіти. Наголошуючи на її неформальному характері автори розглядають її як процес поширення психолого-педагогічних знань з питань виховання, розвитку та формування особистості, що передбачає відносно самостійний і вільний відбір інформації, яка повідомляється. Неформальність просвіти, на їх погляд, визначається особливою формою її реалізації – процес поширення здійснюється «... освітніми організаціями, засобами масової інформації та іншими соціальними інститутами» [35, с. 11]. За таких умов дещо втрачається, на наш погляд, роль і місце педагога у реалізації педагогічної просвіти: відсутнє уточнення щодо збереження принципу «фаховості» у наданні інформації у ході просвіти: так хто ж забезпечує діяльність названих інформаційних осередків чи обов'язковою є участь педагога у роботі названих інституцій.

Разом з тим, акцентування уваги на передачі інформації позаосвітніми установами («освітніми організаціями, засобами масової інформації та іншими соціальними інститутами») є певним підґрунтям для розведення понять «освіта» та «просвіта» (педагогічна) та позбавляє їх синонімічності.

Освіта, як правило, за своїм «формальним» призначенням спрямована на передачу обов'язкового, регламентованого відповідними інституціями системи освіти, обсягу знань, умінь та навичок, у той час як просвіта (в тому числі педагогічна) є, у певному розумінні, допоміжною ланкою, що орієнтована на розширення спектру знань у певній галузі (неформальний, інформальний характер).

Синонімічність термінів «освіта» та «просвіта» може проявлятися лише за умови, коли йдеться про освіту «неформальну» або «інформальну» (див. табл. 6.1.1).

Таблиця 6.1.1

Шляхи передачі досвіду

Освіта	формальний	Просвіта
	неформальний	
	інформальний	

Спрямованість педагогічної освіти (її зміст) визначається об'єктом прикладання або категорією слухачів, до яких можуть бути віднесені, колеги-педагогіки, педагогічні працівники (психологи, соціальні педагоги, шкільні лікарі), батьки, представники місцевих громад, керівний склад дитячих громадських гуманістичних організацій, члени громадських організацій та ін.

Особливої уваги у зазначеному контексті заслуговує батьківська громада, оскільки сім'я є явищем соціальним (є «осередком суспільства», його соціальним інститутом) і педагогічним (відповідає за відтворення, виховання підростаючого покоління) водночас. За умови соціально-педагогічного характеру родини, розвиток особистості дитини ґрунтується на єдності, узгодженості, конструктивності освітньо-виховних впливів освітніх установ (організацій) та батьків, які разом несуть відповідальність за життя та здоров'я дитини; сприяють інтеріоризації дитиною норм та цінностей суспільства; вчать поєднувати свої інтереси з загальними; надають можливості для її самоствердження та самореалізації.

Така співпраця потребує певної професіоналізації/педагогізації батьківської громади у межах «педагогічної просвіти», оскільки виховання у сім'ї носить суто прикладний характер.

Цікаво, що педагогізація батьків у «Педагогічному словнику-лексиконі» (А. Василюк, М. Танась) тлумачиться як освітня діяльність, спрямована на

постійне збагачення батьками педагогічних знань стосовно виховання дітей і молоді, а також різних аспектів функціонування сім'ї. Метою педагогізації автори визначають безпосередню та опосередковану допомогу батькам у формуванні їхньої педагогічної культури, а джерелами знань для батьків – науково-популярну літературу, спеціальні журнали, посібники, радіо та телепередачі. Педагогізація батьків, на думку авторів, є специфічною формою співпраці навчального закладу із сім'єю дитини [3, с. 140].

Але, як показує вивчення досвіду роботи закладів загальної освіти та позаосвітніх інституцій, практично на постійно діючій основі не існує (або існують локально) «формальних» шляхів, певної системи організації озброєння батьків (дорослих, що мають власний накопичений особистий (в тому числі й виховний), професійний досвід) формами та методами виховання власної дитини. Виховні впливи батьки здійснюють, як правило, стихійно, інтуїтивно, з опорою на присвоєний родинний досвід. За таких умов педагогічна просвіта з її «неформальним», опосередкованим впливом стає тим механізмом, що здатен запустити педагогічно орієнтовану програму виховання дитини не тільки в освітніх установах, але й у родині.

У зазначеному контексті педагогічна просвіта стає чинником формування педагогічної компетентності батьків та включає (передбачає) залучення дорослих до опанування психолого-педагогічними знаннями, ознайомлення їх з основними закономірностями й умовами психічного розвитку дитини і надання їм допомоги щодо організації виховання у родині з урахуванням вікових, індивідуально-психологічних особливостей кожної дитини.

Разом з тим, незважаючи на інтенсивність інтеграції зусиль педагогів і сім'ї щодо виховання дітей, як показує аналіз наукових джерел (А. Відченко, А. Говорун, Ю. Грицкова, І. Дубінець, Г. Кравченко, Т. Кочубей, О. Мальцева, П. Петренко, М. Стельмахович, В. Шинкаренко та ін.), проблема педагогічної просвіти батьків має наскрізний характер і ґрунтуються на історичному досвіді, що транслюється суспільством з давніх часів (Вавилон, Іудея, Індія, Давня Греція) [35, с. 5].

Узагальнюючи висновки Т. О. Довженко [9], І. М. Новик / К. О.Ткаченко [31], Ю. А. Паскевської /Д. В. Щербини [35, с. 5-10], Т. Г. Цуркан [57, с. 7-8] та ін. констатуємо, що проблема родинного виховання, взаємодії сім'ї та школи, просвітництва батьків пройшла у своєму розвитку ряд етапів, які подамо за ознакою *діахронії* (від грец. *dia* – через/крізь і *chromos* – час) – вертикального зрізу, що в суспільних науках використовується у якості історичного підходу до вивчення ознак певного явища [47, с. 337]:

I етап – усвідомлення виховної функції батьків та розуміння важливості й необхідності спеціальної їх підготовки та навчання батьківства (Вавилон, Іудея, Індія, Давня Греція, II – I тис. до н.е.).

Свідченням важливості виховної функції сім'ї з часів її виникнення є записи у таких священних писаннях, як: «Закони Хаммурапі» (Вавилон, 1750 р. до н. е.), «Книга приповістей» (Іудея, цар Соломон, початок I-го тис. до н.е.), «Бхагавадгіта» (Індія, середина I-го тис. до н.е.), повчання святого Ієроніма (близько 340 – 30 вересня 420) та ін. Питання керівництва сімейним вихованням ставили у своїх працях й відомі філософи Давньої Греції та Риму (Аристотель, Демокрит, Квентіліан, Плутарх) [35, с. 6].

Аналіз коментарів до названих текстів та життєвих траєкторій плеяди талановитих майстрів слова дозволив констатувати, що цілий ряд сформульованих ними положень заклав підґрунтя для створення «педагогіки для батьків», першим кроком закладання ідеї «педагогічного всеобучу» у наступні історичні періоди. Поява цих творів на основі прикладання практико орієнтованих зусиль філософської спільноти сприяла виробленню у майбутньому базових постулатів «батьківської педагогіки».

II етап – закріплення основ батьківської педагогіки у площині світського світогляду (Київська Русь, Західна та Східна Європа, IX-XVI ст.).

Важливою подією цього періоду стало те, що значна частка рукописних творів – світських джерел (Ізбóрники Святослава, 1073, 1076 pp.; «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1096 р.); «О воспитании чад», 1609; «Часослов»,

1609; «Домострой» (XVI ст.), Златоуст, XV-XVII ст.) носила освітній характер та призначалася для домашнього читання [16].

Як зазначає Т. Г. Цуркан, *ці праці визначають початком педагогіки, зверненої до батьків, першим кроком реалізації ідеї «педагогічного всеобучу»* [57, с. 7-8].

III етап – концептуалізації ідеї «педагогічного всеобучу» крізь призму просвітництва, закладання основ «педагогіки, зверненої до батьків» (Західна та Східна Європа, XVII-XIX ст.).

Формулюючи базові постулати педагогіки, узагальнюючи педагогічні знання, значну увагу проблемі відповідального батьківства приділяє у цей час видатний чеський педагог Я. А. Коменський (1592-1670) у творі «Материнська школа» (1632) та одному із розділів «Великої дидактики» (1657). «Материнська школа» як перше в історії джерело з сімейного виховання – це справжня програми педагогічного всеобучу для батьків з відповідними методичними рекомендаціями, яка чітко визначає межі відповідальності сім'ї за навчання і виховання дітей [22, с. 201-242; 49, с. 288-295].

У XVII ст., як зазначають Ю. А. Паскевська та Д. В. Щербина, проблемі педагогічної просвіти батьків у своїх роботах приділяти увагу Є. Славинецький (поч. XVII-1675) – один із послідовників Я. А. Коменського («Громадянство звичаїв дитячих»), С. Полоцький (1629-1680) – видатний діяч східнослов'янської культури («Обітниця душевна», «Вечеря душевна») [35, с. 6]. Понад сто шістдесят правил Є. Славинецького щодо поведінки батьків при навчанні дітей, важливість прикладу дорослих у вихованні, за С. Полоцьким, склали східноєвропейську скарбницю батьківської педагогіки того часу [13; 43].

У літературно-педагогічній пам'ятці початку XVIII ст. «Юности честное зерцало, или показание к житейскому обхождению, собранное от разных авторов» (1717), підготовлений за наказом Петра I, на державному рівні поставили питання про вимоги до домашнього виховання та чіткість в обов'язковості їх виконання [59].

Незважаючи на широту досліджень у різних галузях знань, своєрідний педагогічний посібник «Перше вчення отроком» пише Ф. Прокопович (1681-1736), де доводить важливість раннього виховання дітей, зазначає, що основою освіти має бути виховання, розпочате в родині від дитячого віку, від якого «... наче від коріння і добро і зло у все життя тече». А у «Правді волі монаршої» на перше місце автором ставиться турбота батьків про своїх дітей [30; 54]. У цілому цей напрям у роботах Ф. Прокоповича представлений цілим рядом практико-просвітницьких ідей, їх дієвості у шкільній справі.

Багатогранна педагогічна спадщина Я. А. Коменського та його послідовників мала великий вплив на розвиток проблеми сімейного виховання у XVII-XIX ст., коли набирали сили ідеї просвітництва.

Так, Дж. Локк (1632-1704), прибічник ідеї просвітництва, у другій частині роботи «Думки про виховання» дає рекомендації усім бажаючим щодо правильної організації виховання дитини в домашніх умовах, серед яких уникання вседозволеності або постійного приниження дитини, формування поваги до ровесників та батьків, дотримання здорового способу життя та ін. [26].

Підтримуючи просвітницькі ідеї, Ж.-Ж. Руссо (1712-1778) у роботі «Еміль, або Про виховання» (1762) стверджував, що кожен наступний вихователь впливає на дитину менше попереднього, а батьки є «... найпершими з попередніх вихователів», а їх виховна першість закладена вже природою [10].

На засадах положень «елементарної освіти» дає ряд настанов батькам (скоріше матерям) швейцарський педагог Й. Г. Песталоцці (1746-1827). Вихідною тезою/підзаголовком твору «Як Гертруда вчила своїх дітей» (1801) стала: «Спроба дати матерям настанови про те, як самим навчати своїх дітей» [17]. Таке бачення співпраці школи і батьків й стало підґрунтям для її розгортання у формі педагогічної просвіти.

Ідею партнерства батьків і вихователів для результативного суспільного дошкільного виховання активно впроваджував у практику Ф. Фребель (1782-1852). Наполягаючи на необхідності підготовки матерів до виховної діяльності

(просвіти батьків), німецький педагог проводив навчання для батьків в рамках дитячого садка, намагався досягти сприяння та повноцінної участі батьків у дитячому розвитку [56].

Значний внесок у розробку проблеми формування батьківської просвіти, формування педагогічної культури батьків у другій половині XIX ст. належить К. Д. Ушинському (1823-1870). У роботі «Людина як предмет виховання» видатний педагог доводить важливість освіченості батьків та єдиних вимог до організації процесу виховання у сім'ї та школі [53; 52].

До кінця XIX ст. активну допомогу батькам у вихованні дітей стали надавати у педагогічних гуртках, де працювати не тільки педагоги, але й лікарі, гігієністи [35, с. 8].

У цілому ж основною ознакою цього періоду стала контитуціоналізація проблеми батьківської просвіти, наповнення змісту загальних педагогічних знань цінними порадами щодо виховання малюків та дітей у родинах.

IV етап – наукового обґрунтування проблеми взаємодії сім'ї і сучасної школи (загальносвітові тенденції, XX ст. – початок XXI ст.).

На початку XX ст. з'являються перші роботи, де проблема сімейного виховання набуває наукового обґрунтування. Чітко формулюють мету, завдання, зміст, методи співпраці сім'ї та школи П. Ф. Лесгафт («Сімейна виховання дитини та його значення»), П. Ф. Каптерев («Енциклопедія сімейного виховання і навчання»).

А у 20-х рр. XX ст. на тлі розбудови педагогіки колективного виховання організовано випуск науково-популярної літератури для батьків, друк плакатів з тематики сімейного виховання, демонструються тематичні діапозитиви, кінофільми та ін. До розв'язання проблеми сімейного виховання долучаються кращі вітчизняні педагогіки.

Так, виходить «Книга для батьків» А. С. Макаренка, де автор наголошує на необхідності цілеспрямування сімейного виховання, його ретельного продумування і реалізації із застосуванням комплексу педагогічних методів, окреслює значення батьківського авторитету та доцільність взаємодії сім'ї та

громадськості [27; 42, с. 256]. Автор наголошує, що цьому батьків мають навчати і навчити фахівці.

Кінець 30-х – початок 40-х рр. відзначився поживанням інтересу батьків до педагогічних знань. У своїй переважній більшості перевага віддавалася відвідуванню лекції на теми сімейного виховання, з інтересом читалася спеціальна та художня література. Разом з тим, поширення знань серед батьків продовжувало носити колективний характер, а це відзначалося недостатнім врахування індивідуальних особливостей кожної конкретної сім'ї і кожної конкретної дитини.

У другій половині ХХ ст. складається державна система педагогічної просвіти на засадах взаємодії суспільного та сімейного виховання, яка спирається у своїй роботі на поняття «педагогічний всеобуч», «педагогічна пропаганда», «педагогічна просвіта», «педагогічний лікнеп» та ін.

А вже у 70-80 рр. ХХ ст. педагогічна наука, за В.О. Сухомлинським, стає й «наукою для батьків». Видатний педагог наголошував на необхідності вчити батьків мистецтва виховання як найблагороднішої, найлюдянішої, найвищої творчості, як виконання високого громадського обов'язку, родинну педагогіку, педагогічну культуру розглядав як дієву умову «... успішної дії інституту батьківства» [50].

Характерною ознакою цього часу в контексті педагогічної просвіти батьків стала робота народного університету педагогічних знань з факультетами сімейного виховання дітей дошкільного віку, сімейного виховання молодших школярів, сімейного виховання підлітків, сімейного виховання старшокласників. Батьки долучалися до оволодіння педагогічними знаннями і вміннями у «Клубах молодих сімей», «Школах молодих матерів», на спеціальних заняттях/семінарах при дитячих садках та школах. Але ця велика робота з часом втратила своє значення: батьки за своєї зайнятості на виробництві все більше свої обов'язки перекладали на освітні установи. У таких формах педагогічна просвіта припинила своє існування з розпадом СРСР [35, с. 10].

Узагальнюючи, констатуємо: наукове обґрунтування цілого ряду характеристик педагогічної просвіти батьків цього періоду створила підґрунтя для її системної реалізації. Розпад системи варто пов'язувати не з вичерпуванням її проблем або відсутністю проблем актуальних. Зміна політичного та економічного устрою в Україні визначила й необхідність оновлення змісту цього напряму діяльності освітніх та позаосвітніх установ.

V etan – оновлення змісту педагогічної просвіти батьків (Україна, початок ХХІ ст.).

Становлення незалежності України у межах модернізації системи вітчизняної освіти актуалізувало процеси розвитку системи багаторівневої педагогічної просвіти для батьків як комплексу заходів, спрямованих на організацію взаємодії школи та родини в сучасних умовах.

Так, уже у «Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ ст.»)» (листопад, 1993 р.) – одному з найперших програмних документів незалежної України у галузі освіти, домінуючим напрямом реформування освіти визначено організацію родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу й забезпечення педагогічного всеобучу батьків [6].

Заслуговує на увагу у контексті актуалізованої проблеми Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 р., затверджена Кабінетом Міністрів України 15 травня 2013 р., де наголошується на підвищенні престижу сім'ї, рівня відповідальності батьків за виховання та розвиток дітей, їх життя та здоров'я, залучення громади до допомоги сім'ям з дітьми [7].

Значущість залучення батьків до партнерської взаємодії сім'ї та школи, необхідність і важливість взаємопроникнення сімейного і суспільного виховання для створення єдиного виховного середовища кожній дитині актуалізовано у ряді вітчизняних (Закони України «Про освіту», «Про охорону дитинства», Концепція «Нова українська школа», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року) та міжнародних (Конвенція ООН про права дитини, Європейська конвенція про здійснення прав дітей, «Гаазька Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання,

виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності») нормативних документах, що приймаються у останні десятиріччя.

Проблема батьківського просвітництва стала предметом дослідження цілого ряду науковців. Серед багатоаспектних напрямів осмислення актуалізованої проблеми на сучасному етапі особлива увага приділяється розробці її теоретичних положень: формування педагогічної культури батьків у системі просвітницької роботи (Є. Аркін, О. Арсенєв, К. Асатурова, О. Бондаревська, І. Гребенников, Л. Григорян, Л. Левшин, А. Пінт та ін.); аналіз завдань, змісту, форм сімейного виховання, особливостей соціально-педагогічної роботи з сім'єю (Т. Алексеєнко, В. Безлюдна, М. Вовчик-Блакитна, Т. Довженко, Л. Канішевська, В. Котирло, В. Оржеховська, І. Трубавіна, Т. Федорченко, В. Федяєва, В. Шинкаренко, В. Шпак, Л. Штефан та ін.), взаємодія сім'ї та школи як дієвий чинник виховання дитини (К. Десятник, О. Доукіна, Т. Кравченко, І. Шостак).

У цілому, сучасний етап розвитку проблеми педагогічної просвіти батьків характеризується появою нової філософії взаємодії сім'ї та школи, в основу якої покладено ідею про відповідальність батьків за виховання дітей та допоміжну роль всіх інших соціальних інститутів, покликаних підтримати, спрямувати, доповнити родинне виховання.

Особливе місце у зазначеному контексті займає виділення науковцями загальної характеристики педагогічної просвіти батьків крізь призму понятійного простору. Так, ряд характеристик поняття «педагогічна просвіта батьків» через ключові та означальні маркери подано у табл. 6.1.2. Зауважимо, що у таблицю вміщено лише ті означення поняття «педагогічна просвіта батьків», які у перспективі визначають вектор реалізації наукового пошуку.

З огляду на завдання наукового пошуку, **педагогічну просвіту батьків** будемо розглядати як *неформальну освітньо-профілактичну форму співпраці освітнього закладу із сім'єю дитини, спрямовану на налагодження педагогічними працівниками взаємодії, підтримки та впливу на батьків.*

З-поміж актуальних питань, які активно досліджуються науковцями у напрямі педагогічної просвіти можна назвати такі: особливості виховання дитини у різні вікові періоди її розвитку, психологічний розвиток дитини, виховання дитини здоровою, забезпечення безпеки дитини, шляхи уникнення комп'ютерної залежності, покращення пам'яті, подолання бар'єру у взаєминах між дітьми і батьками, попередження суїцидальної поведінки, загальні підходи та методи покарання дитини, залучення дитини до роботи в гуртках і секціях, адаптація дитини в суспільстві, формування гендерної культури дітей, статеве виховання дитини, відмінність між дитячими капризами і проблемами, дитячі страхи, взаємини з гіперактивними дітьми, правильне визначення дитини щодо майбутньої професії, виховання толерантного ставлення до інших людей, мотивація до суспільно-корисної діяльності та навчання тощо.

Таблиця 6.1.2

Категоріальний аналіз поняття «педагогічна просвіта батьків»

Педагогічна просвіта – це	Маркер «Ключові слова»	Маркер «Означальні слова»
	спосіб взаємодії, підтримки та впливу на батьків	що спрямовується на створення необхідних умов для максимальної реалізації можливостей розвитку дитини (Тихенко Л., Сидоренко Н. [51, с. 75-81])
	форма роботи	що спрямована на підвищення їх педагогічної культури, розвитку в них позитивного сприймання своїх дітей, себе самих, навколишнього світу; розвиток педагогічних умінь попереджати причини виникнення у сім'ї конфліктів, спілкуватися на засадах емпатії (Гурець М., Скрипа А. [32, с. 4])
	взаємозалежна діяльність сім'ї та школи	спрямована на налагодження партнерських відносин з метою навчання та виховання особистості дитини (Цуркан Т. [57, с. 9])
	коло знань	необхідних для нормального функціонування сім'ї (педагогічних, психологічних, економічних, медичних, правових, соціологічних, знань основ етики, культури, основ діяльності громад та церковних конфесій у регіоні) (Довженко Т. [9])
	відносини у системі «педагог-батьки»	що проектується на основі взаємодії узгодженості поглядів і поведінки, зокрема, ґрунтуючись на таких принципах партнерства як: взаємоповага, взаємодовіра, взаєморозуміння, співпраця, усвідомлення

		свої ролі та відповідальності в спільній взаємодії (Новик І., Ткаченко [31, с. 417])
	специфічна форма співпраці	навчального закладу із сім'єю, спрямована на безпосередню та опосередковану допомогу батькам у формуванні їхньої педагогічної культури (Новик І., Ткаченко К. [31, с. 418.])

Водночас, вивчення публікацій із зазначеної проблеми дає змогу зробити висновок про відсутність ґрунтованих досліджень щодо змісту, основних напрямів роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами – таких дітей, що потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення права на освіту, сприяння розвитку особистості, поліпшення стану здоров'я та якості життя, підвищення рівня участі у житті громади (Закон України «Про освіту» (зі змінами 2017 р. щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг). Як зазначалось вище, діти з особливими освітніми потребами – це поняття, яке охоплює декілька категорій учнів, чиї освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми, серед яких: діти з інвалідністю, діти з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдаровані діти.

У зазначеному контексті, незалежно від характеру освітніх потреб, родина має бути активно включена у розв'язання нагальних завдань у житті своєї дитини, а школа – спонукати батьків до формування власної концепції взаємодії з дитинною шляхом спеціально організованого інформування, тобто просвітницької роботи.

Однак, як показав попередній комплексний аналіз актуалізованої проблеми, необхідність та бажанням батьків здійснювати допомогу в становленні та розвитку дітей з особливими освітніми потребами не відповідає рівню наявних необхідних знань, умінь та навичок, що забезпечували б реалізацію поставленого завдання.

Зазначене вище визначило необхідність спеціальної організації (розробки та впровадження) у закладах середньої освіти педагогічної просвіти батьків дітей з особливими освітніми потребами.

Розглядаючи *педагогічну просвіту батьків дітей з особливими освітніми потребами* як неформальну освітньо-профілактичну форму співпраці освітнього закладу із сім'єю дитини, спрямовану на налагодження педагогічними працівниками взаємодії, підтримки та впливу на батьків для узгодження необхідних умов покращення добробуту дитини, максимальної реалізації можливостей її розвитку, подамо ряд практико орієнтованих рекомендацій загального характеру у контексті розв'язання поставленого наукового завдання.

6.2. Загальна концепція організації педагогічної просвіти батьків дітей з особливими освітніми потребами в закладах середньої освіти

Швидке реагування на запити часу вимагає від освітніх інституцій пошуку нових підходів щодо організації навчальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами. Увага приділяється здійсненню навчального процесу відповідно до потреб дитини з орієнтацією на відновлення та підтримку її психічних та фізичних сил, підвищення її освітнього та духовного рівня, здійсненні тих (або лише тих) занять, що відповідають потребам та бажанням людини і приносять їй задоволення у процесі самої діяльності. Соціалізація та адаптація дітей з особливими освітніми потребами спрямовуються у кожному конкретному випадку на розв'язання завдань, що мають індивідуальний характер: поглиблення знань, розвиток інтересів, запитів та нахилів, духовного зростання, вдосконалення фізичних якостей та ін. Як зазначено у Концепції сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012-2021 роки, головною ланкою у вихованні дитини має стати сучасна сім'я. Відповідно, основними помічниками у розв'язанні так поставлених завдань мають стати батьки дітей відповідної категорії.

В умовах модернізації системи освіти предметом вивчення науковців у зазначеному напрямі стали: шляхи удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя до роботи з батьками, їх теоретичне обґрунтування та впровадження у практику діяльності закладів освіти (Н. Бугаєць, І. Васильченко, Т. Гущина, О. Зверєва, О. Кононенко, О. Савченко, Л. Сухарева,

Т. Шанскова та ін.); організаційно-методичні питання здійснення педагогічної просвіти та стимулювання самоосвіти батьків (Т. Волікова, С. Воронова, М. Демидов, О. Добош, І. Дубинець, С. Івасишина, Р. Капралова, А. Кондратюк, Л. Ломізе, Д. Романовська, О. Тихонов, О. Хромова та ін.) та ін.

Разом з тим, пілотажне опитування батьків дітей з особливими потребами показало, що вони називають ряд питань, вирішення яких для батька чи матері є проблемним, чим підтверджують потребу поетапної, системної, планової інформаційно-просвітницької роботи з батьками. Особливої уваги у контексті актуалізованої проблеми потребує категорія *батьків дітей з обмеженими можливостями здоров'я*.

У сучасній світовій освітній політиці, що підтверджує аналіз науково-педагогічних джерел і міжнародних нормативно-правових документів, використовується ряд підходів до надання освіти дітям з обмеженими можливостями здоров'я, серед яких: мейнстрімінг (*mainstreaming*), інтеграція (*integration*), інклюзія (*inclusion*).

Посилаючись на дослідження А. Колупаєвої, будемо зазначені терміни використовувати у такому значенні:

1. *Мейнстрімінг (mainstreaming (англ.)* – загальний потік) передбачає розширення соціальних контактів між дітьми з обмеженими можливостями здоров'я та їхніми однолітками. Здебільшого – це позаурочна форма спілкування: участь у спільних масових заходах, літніх таборах, клубах за інтересами тощо.

2. *Інтеграція (integration (англ.)* – цілий) *освітня* визначається як надання можливості учням з порушенням психофізичного розвитку навчатися у звичайних класах загальноосвітньої школи. За таких умов ці діти мають опанувати програму масової або спеціальної школи, їм надаються усталені освітні послуги. Як колективна форма освітньої інтеграції можуть функціонувати спеціальні класи (групи), в яких діти з особливостями психофізичного розвитку здобувають освітній рівень спеціальної школи-інтернату відповідно типу або загальноосвітнього закладу.

3. *Інклюзивне навчання* (інклюзія – *inclusion* (англ.) – включення), передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання – гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання відбувається за індивідуальним навчальним планом, забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом [21].

Поділяючи думку А. Колупаєвої, А. Конопльової/Т. Лещинської, зазначаємо, що «інклюзія» («включення») на відміну від інтеграції характеризується більш глибокими процесами, що відбуваються у суспільстві [21, с. 24; 25, с. 72-78].

Так, ЮНЕСКО визначає інклюзивне навчання як «... процес звернення і відповіді на різноманітні потреби учнів через забезпечення їхньої участі в навчанні, культурних заходах і житті громади, та зменшення виключення в освіті та навчальному процесі» [18], тобто це такий спосіб отримання освіти, коли учні з особливими освітніми потребами навчаються в загальному освітньому середовищі за місцем свого проживання, – і це є альтернативою інтернатній системі, за якою вони утримуються та навчаються окремо від інших дітей, або домашньому та індивідуальному навчанню.

Виходячи із зазначеного вище, інклюзію будемо розглядати не тільки в аспекті створення доступного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами, але й, в широкому сенсі, як процес/процедуру *створення рівних можливостей для всіх категорій дітей в Україні*.

Розглянемо *загальні підходи до організації* педагогічної просвіти батьків дітей з особливими освітніми потребами.

Ефективність організації будь-якого процесу визначається розумінням змістового наповнення самого терміну «організація». Як відомо, поняття «організація» (англ. *organization*) походить від давньогрецького слова «*органон*», яке позначає знаряддя або інструмент, та з'явилося завдяки

потребам людини у кооперації зусиль для досягнення своїх особистих цілей у зв'язку з цілим рядом фізичних, біологічних, психологічних і соціальних обмежень. Його похідними є й поняття «*орган*», а пізніше й «*організм*» та «*організація*» [37].

Нині поняття «організація» широко вживається у цілому ряді наук (філософії, математиці, економіці, соціології та ін.) та в практичній діяльності. Найчастіше воно означає: внутрішню упорядкованість, узгодженість взаємозалежних елементів цілого (системи); сукупність процесів або дій, що забезпечують досягнення цілей системи; об'єднання людей, спільна діяльність яких спрямована на реалізацію встановлених програм на основі певних правил і процедур.

Багатозначність поняття «організація», обумовлена міждисциплінарним статусом, дозволяє виділити щонайменше три його базові характеристики: організація як система; організація як стан; організація як процес.

Таким чином, це поняття може означати об'єкт, властивості об'єкта та діяльність (процес) і вживається для позначення різних семантичних категорій: соціальної організації або інституту (статика), процесу управління як впорядковуючої та свідомо координуючої діяльності (динаміка) [37].

Концептуальною основою організації педагогічної просвіти батьків визначаємо її *процесуальний (діяльнісний) характер*. Функціональним призначенням організації в цьому значенні є створення нових і удосконалення створених і функціонуючих систем будь-якого виду. *У нашому випадку організувати – значить створити нову систему педагогічної просвіти або поліпшити стан уже існуючої в процесі її функціонування відповідно до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов.*

Цікавим у побудові концепції педагогічної просвіти батьків є тлумачення поняття «організація», що подається Т. Невською, яка вбачає його у встановленні нових зв'язків між компонентами, які підносять її у сукупності до рангу системи; в більш вузькому розумінні, організація є встановленням нових зв'язків між елементами (предметами реального світу), вже пов'язаними в

певній системі, з метою збільшення продуктивності діяльності цієї системи [29, с. 6-7]. Автор наголошує на попередньому існуванні систем (історично педагогічна просвіта батьків склалася з давніх часів) та можливості удосконалення систем за умови певного втручання (удосконалення педагогічної просвіти відповідно сучасним викликам суспільства).

Л. В. Жарова, досліджуючи поняття «організація», дійшла висновку, що це особливий вид людської діяльності, спрямований на створення впорядкованості того чи іншого об'єкта або системи, на формування певних відносин [15, с. 79].

Підкреслюючи процесуальний характер досліджуваного поняття, дослідниця виділяє найбільш типові риси організації в системах соціального типу:

- визначений порядок і взаємозв'язок елементів системи, її структури;
- спрямованість взаємозв'язку і взаємодії елементів системи на виконання заданої функції чи поставленого завдання;
- визначення часу, в межах якого здійснюються дії;
- обставини, місце функціонування системи чи її елементів;
- вибір і використання засобів, які забезпечують виконання поставленого завдання [15, с. 82].

В основу більш детального розгляду *процесуальних характеристик педагогічної просвіти* батьків дітей з обмеженими можливостями здоров'я, її компонентного складу як форми суспільної діяльності покладемо *теорію менеджменту*.

Застосування заходів організації як засобу удосконалення системи (педагогічної просвіти батьків) припускає наявність загальних організаційних основ. Такими є об'єктивні закони організації.

У теорії менеджменту «організацію» (у розумінні процесу) розглядають як один із видів праці, що надає їй конкретності, обумовлюється відповідним об'єктом та спрямована на виробництво/працю та управління відповідним видом діяльності [37]. За таких умов власне *реалізація просвіти батьків*

виступатиме у якості *певного виробничого процесу, управління* яким має здійснювати *спеціально уповноважена особа* – у нашому випадку, представник освітньої установи, вчитель.

Організація процесу управління – це всебічне його упорядкування, що визначає чіткість, послідовність і припустимі межі його здійснення [37]. Інакше кажучи, це доцільна побудова процесу управління в часі й у просторі (управління педагогічною просвітою) відповідно до потреб узгодження спільної праці в соціально-економічній системі (взаємодія освітнього закладу і сім'ї) з задачами підвищення ефективності управління власне виробництвом (підвищення ефективності сімейного виховання).

Організація процесу управління, як і всяка організація взагалі, припускає розподіл і закріплення робіт по етапах, регламентування і нормування їхньої послідовності і термінів, установлення міри дисциплінарних стягнень, введення обов'язкових вимог здійснення процесу управління. У зазначеному контексті організація процесу управління припускає встановлення:

- необхідної послідовності виконання різних його циклів, етапів, стадій і операцій, а також можливої і необхідної у певних умовах паралельності виконання різних робіт;
- тимчасових меж виконання робіт визначеного виду і їхнє групування за факторами інтенсифікації управління;
- чіткого порядку надходження необхідної і достатньої інформації для нормального і своєчасного здійснення кожного з етапів процесу управління і всіх його операцій;
- порядку участі різних ланок системи управління в етапах процесу управління;
- процедур процесу управління як обов'язкових операцій для визначеного виду робіт (операцій узгодження, обговорення, візування, затвердження, інформування й ін.) [37].

Такий розподіл/структуризація педагогічної просвіти батьків у закладах середньої освіти представлена буде відповідною *програмою*.

Ключовою позицією менеджменту для організації педагогічної просвіти батьків є її розгляд як соціального утворення з визначеними межами, яке свідомо координується і функціонує на відносно простій основі для досягнення мети [37].

Маркер *«яке свідомо координується»* окреслює управлінську складову педагогічної просвіти, маркер *«соціальне утворення»* – наявність людей чи груп осіб, які взаємодіють між собою. Саме ця характеристика складає теоретичне підґрунтя для розв’язання сучасних завдань реалізації педагогічної просвіти батьків – взаємодії соціального (батьки) і педагогічного (освітні установи) контексту у житті дитини. Маркер *«для досягнення мети»* визначає необхідність її формулювання для реалізації програми. Розглянемо інтерпретацію кожного маркера у площині педагогічної просвіти батьків дітей з обмеженими можливостями здоров’я.

Так, організаційні процеси у зазначеному контексті містять у собі соціальну сутність, а *взаємодія членів груп* набуває збалансованого характеру та припускає необхідність у координації. Структура організації визначає, яким чином повинні бути розподілені задачі, хто доповідає і кому, які формальні координуючі механізми і моделі взаємодії. Для неї характерна комплексність, формалізація і визначене співвідношення централізації і децентралізації.

«Організація як процес» закріплюється в практичній площині «організацією – соціальним інститутом» або групою людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення загальної цілі чи цілей та відповідає ряду вимог:

- наявність принаймні двох людей, які вважають себе частиною цієї групи;
- наявність хоча б однієї спільної мети;
- наявність членів групи, які свідомо працюють разом, щоб досягти значимої для всіх мети.

Тобто будь-яка взаємодія в організації як соціальному інституті складається з елементів взаємодії (вчитель/керівник/освітній працівник, окремі

виконавці, слухачі/батьки), їх ролей і відносин, визначених ієрархією, поліархією, писаними і неписаними правилами (кодексами) поведінки. Ці ролі, відносини й кодекси можуть мати офіційні та неофіційні аспекти або офіційну і неофіційну структури.

Важливим для реалізації взаємодії у ході педагогічної просвіти батьків є свідоме розуміння тлумачення «організації як системи» – цілісної сукупності взаємодіючих елементів, яка має властивості, відмінні від властивостей окремих елементів [37]. У зазначеному контексті педагогічна просвіта як цілісна сукупність певних елементів (батьки та цілеспрямовані впливи на них у межах системи) об'єднує елементи з відмінними від загальної стратегії системи властивостями (кожна родина – особливий соціальний осередок із своїми традиціями, світосприйняттям, світобаченням). Усвідомлення зазначеної позиції дозволяє вибудувати оптимальну диференційовану систему взаємодії із батьками у ході просвітницької діяльності з урахуванням таких ознак:

- *цілісність* – передбачається, що система являє собою сукупність конкретних елементів із притаманними тільки їм властивостями і характером взаємозв'язків. За цією ознакою система виділяється з нескінченного різноманіття об'єктів матеріального світу.

- *подільність* – передбачається, що система допускає розподіл її на підсистеми й елементи, що, у свою чергу, мають системні властивості. Сама ж досліджувана система входить у більш широку сукупність елементів, тобто в систему більш високого рівня.

Такий підхід до реалізації взаємодії вчителів та батьків дозволяє сформулювати певні переваги, що мають організованих групи: *не зважаючи на те, що організація має відносно визначені межі, що можуть змінюватися, людина, входячи до її складу, швидше досягає власних цілей, ніж індивідуально. Тому для досягнення своїх цілей вона й створює (або бере участь) інтегровані, кооперативні системи поведінки. В свою чергу, члени організації, на яких покладаються визначені обов'язки, вносять свій внесок у досягнення встановлених цілей.*

За таких умов *метою навчального закладу*, що впроваджує програму має бути здійснення такої політики, при якій батьки відчують свою визначальну роль у справах учнівського та педагогічного колективів. Адже сім'я – це найважливіший соціальний замовник освіти. Головними принципами спільної роботи школи і родини мають бути наступні: пріоритетності сімейного виховання, демократизму, гуманізації взаємин педагогів і батьків, ретроспективності.

Так, *метою програми* визначено формування нової філософії батьківської громади щодо можливостей соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями здоров'я.

Зміст такої програми орієнтований на розв'язання *комплексу завдань*, серед яких:

- формування в батьків потреби у психолого-педагогічних знаннях, використанні їх з метою сприяння оптимальному розвитку дитини та в особистому житті;

- підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків, що мають дітей з обмеженими можливостями здоров'я;

- надання та розширення психологічних знань, умінь та навичок щодо організації оптимальної взаємодії з дітьми з метою якнайкращої реалізації можливостей їх розвитку з урахуванням стану здоров'я;

- сприяння оптимізації розуміння батьками проявів;

- створенню оптимальних умов для розвитку здібностей дітей;

- зменшення ризиків виникнення відхилень у фізичному та психічному розвитку та поведінці дітей за умови інклюзивного навчання.

Впровадження програми передбачає роботу у *двох напрямках*:

- педагогічна просвіта батьків у освітній (інформаційній) та профілактичній площинах з використанням сучасних форм і методів роботи;

- активне залучення до виховної роботи з дітьми в рамках класу, школи.

У своїй практичній діяльності, за теорією менеджменту, відповідній особі надаються повноваження у процесі управління щодо використання

організаційних форм, методів та засобів [37]. А їх оптимальне використання, як зазначає Б. Перевалов, забезпечує координацію і узгодження всіх сил організації певного процесу [36, с. 36]. Розгляд організаційного інструментарію (форм, методів, засобів) потребує окремого розгляду.

Узагальнюючи, важливо підкреслити, що організаційні процеси, їх структура проєктуються та моделюються заздалегідь з урахуванням встановлених цілей. У проєктуванні організації використовується уявлення про неї як про організм, що діє раціонально і цілеспрямовано, що має апріорі встановлену мету й удосконалює методи досягнення мети. Проєктування в сучасних умовах викликане до життя складністю управління організаціями, необхідністю застосування науково обґрунтованих методів для виконання функцій управління і спеціалізацією управлінської праці. Цей підхід якісно відрізняється від широко розповсюджених методів підвищення ефективності організацій – таких як традиційне розчленовування й об'єднання на науковій основі сфер відповідальності керівників, їхня заміна, поліпшення тих чи інших організаційних процедур.

Кожна організація має своє призначення – *місію*, в ім'я якої її суб'єкти поєднуються і здійснюють свою діяльність. Здійснюючи свою місію (призначення), організація домагається досягнення визначених цілей. В педагогіці місія реалізації певного процесу визначається спрямованістю на результат, що узгоджується з поставленою метою.

Місія прогнозованої програми педагогічної просвіти батьків дітей з обмеженими можливостями здоров'я визначається Концепцією розвитку інклюзивної освіти (2010 р.) [38] та орієнтована на досягнення ряду ключових положень:

- формування нової філософії суспільства у ставленні до дітей з особливими освітніми потребами (в тому числі, з обмеженими можливостями здоров'я);

- створення умов для реалізації державної політики в частині забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з особливими освітніми потребами та їх батькам у сфері освіти;
- удосконалення системи надання освітніх послуг дітям з обмеженими можливостями у здоров'ї шляхом упровадження інклюзивного навчання;
- створення освітньо-розвивального середовища для дітей з обмеженими можливостями у здоров'ї шляхом забезпечення психолого-педагогічного, медико-соціального супроводу;
- розвиток мережі закладів загальної освіти, які впроваджують принципи інклюзивної освіти;
- удосконалення системи підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, які працюють в умовах інклюзивного навчання;
- підвищення статусу інституту сім'ї, престижу толерантних сімейних відносин; надання підтримки та залучення батьків дітей з особливими освітніми потребами до участі у навчально-реабілітаційному процесі з метою підвищення його ефективності.

Список використаних джерел

1. Арш Г. Л., Бондарчук В. С., Гольман Л. И. и др. Новая история стран Европы и Америки. Первый период: учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. «История» / под ред. А. В. Адо. М.: Высш. шк. 1986. 623 с.: карты.
2. Булатов М. Просвіта/освіта. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. К.: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис. 2002. 742 с.
3. Василюк А. В., Танась М. Педагогічний словник-лексикон (українсько-англо-польський). 2-ге вид., уточ. й доповн. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М. 2013. 224 с.
4. Вольтер Ф. Философские сочинения. М.: Наука. 1988. 751 с.

5. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества. М.: Наука, 1977.
703 с.

6. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»):
затв. КМ України від 03. 11. 1993 р. №896. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення:
29.03.2020).

7. Державна цільова соціальна програма підтримки сім'ї до 2016 року:
затв. КМ України від 15. 05. 2013 р. №341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2013-%D0%BF> (дата звернення: 29.03.2020).

8. Довженко Т. О. Організація педагогічної просвіти батьків молодших школярів у сучасних умовах. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2017. № 42. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/methodics/article/view/122> (дата звернення: 30.03.2020).

9. Довженко Т. О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації педагогічної просвіти батьків (1918-1998 рр.): монографія. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2014. 389 с.

10. Еміль, або Про виховання. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%8C,_%D0%B0%D0%B1%D0%BE_%D0%9F%D1%80%D0%BE_%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F (дата звернення:
23.02.2020).

11. Епоха Просвітництва: духовна культура. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/culture/12126/> (дата звернення: 09.02.2020).

12. Євінтов В. І. Табула раса. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6. Т – Я. 768 с.

13. Єпіфаній	(Славинецький).	URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%BF%D1%96%D1%84%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B9_(%D0%A1%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%		

[BD%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9\)](#) (дата звернення: 18.03.2020).

14. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України / головн. ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

15. Жарова Л. В. Теоретические основы организации самостоятельной учебно-познавательной деятельности учащихся. *Активизация учебно-познавательной деятельности учащихся*. Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена. 1984. С. 82–83.

16. Златоуст (древнерусский сборник). URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%83%D1%81%D1%82_\(%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%83%D1%81%D1%82_(%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA)) (дата звернення: 27.03.2020).

17. Иоганн Генрих Песталоцци. Как Гертруда учит своїх детей. URL: <http://31.detirkutsk.ru/upload/31/%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D1%86%D1%86%D0%B8.pdf> (дата звернення: 15.03.2020).

18. Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya> (дата звернення: 24.03.2020).

19. Кант И. Ответ на вопрос: Что такое Просвещение?: у 6 тт. М. 1966. Т. 6.

20. Кісарчук З. Г. Теоретико-методологічні проблеми діяльності практикуючого психолога. *Практична психологія: теорія, методи, технології*. К.: Ніка-Центр, 1997. С. 18–27.

21. Колупасєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. К.: «Самміт-Книга». 2009. 272 с.: іл. (Серія «Інклюзивна освіта»).

22. Коменський Я. А. Материнська школа или О заботливом воспитании юнашества в первые шесть лет: в 2 т. / под ред. А. И. Пискунова. М.: Педагогика. 1982. Т. 1. С. 201–242.

23. Коцюба В. И. «...Движение философии в мире христианском»: исследования духовно-академической философии первой половины XIX в. в духовно-академической среде. Альманах Пространство и Время: электр. науч. издание. 2016. Т. 13. Вып. 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dvizhenie-filosofii-v-mire-hristianskom-issledovaniya-duhovno-akademicheskoy-filosofii-pervoy-poloviny-xix-v-v-duhovno-akademicheskoy/viewer> (дата звернення: 26.03.2020).

24. Кривуля О. М. Філософія: навч. посіб. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2010. 592 с. URL: <http://maxima-library.org/knigi/knigi/b/320815?format=read> (дата звернення: 28.03.2020).

25. Лещинская Т. Л., Коноплева А. В. Научно-теоретические основы трансформации образования лиц с особенностями психофизического развития в республике Беларусь. *Интегративные тенденции современного специального образования*. Мн.: Полиграф сервис. 2003.

26. Локк Дж. «Думки про виховання». URL: <https://lektsii.com/1-34953.html> (дата звернення: 23.03.2020).

27. Макаренко А. С. Книга для батьків. К.: Рад. школа, 1972. 335 с.

28. Мееровский Б. В. Джон Толанд. М.: Мысль, Редакции московской литературы. 1979. 190 с. (Серия «Мыслители прошлого»).

29. Невская Т. В. Организаторская деятельность учащихся в процессе обучения: автореф. дис. ... кан. пед. наук: 13.00.01 / Ленингр. гос. ун-т. Л., 1977. 24 с.

30. Нічик В. М. Суспільно-політичні погляди Ф. Прокоповича. URL: <http://litopys.org.ua/procop/proc105.htm> (дата звернення: 18.03.2020).

31. Новик І. М., Ткаченко К. О. Педагогічне просвітництво батьків. *Молодий вчений*. 2017. № 12 (52). С. 417–420. (Серія «Педагогічні науки»).

URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/12/98.pdf> (дата звернення: 18.03.2020).

32. Організація просвітницької роботи з батьками дошкільників / за ред. Гурець М. М., Скрипа А. В. / Відділ освіти Глухівської міської ради. Глухів. 2015. 62 с.

33. Освіта. URL: <https://ua-etymology.livejournal.com/8839.html> (дата звернення: 07.04.2020).

34. Оржеховська В. М., Кириченко В. І, Ковганич Г. Г. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі: навч. практико-орієнтований посіб. Харків: Точка. 2007. 192 с.

35. Паскевська Ю. А., Щербина Д. В. Педагогічні засади організації просвіти батьків у загальноосвітніх, позашкільних закладах: метод. рекомендації. К.: ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України. 2019. 105 с.

36. Перевалов Б. Ф. Воинский коллектив: Динамика отношений. М.: Воен. изд-во. 1991. 111 с.

37. Поняття організації. Основи менеджменту. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-5412.html> (дата звернення: 23.04.2020).

38. Про затвердження концепції розвитку інклюзивного навчання : Постанова МОН України від 01. 10. 2010. № 912. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya> (дата звернення: 27.04.2020).

39. Прокопович Ф. Первое учение отроком. СПб., 1723.

40. Просвіта. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F)) (дата звернення: 08.04.2020).

41. Просвітництво як культурно-історична епоха, його провідні концепції. Літературні напрями доби Просвітництва, їх представники. URL: <https://lektsii.org/6-64425.html> (дата звернення: 03.03.2020).

42. Рацул А. Проблема сімейного виховання в педагогічній концепції А. С. Макаренка. *Витоки педагогічної майстерності*. 2013. Вип. 12. С. 255–261. (Серія: Педагогічні науки).

43. Симеон

Полоцький.

URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BE%D0%BD_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9 (дата звернення: 18.03.2020).

44. Словарь української мови / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: у 4 тт. К.: Вид-во Академії наук Української РСР. 1958. Т. 3.

45. Словник української мови: у 11 томах. Т. 5. 1974.

46. Словник української мови: у 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка. 1970-1980. Т. 7.

47. Современный философский словарь / под общ. ред. д.ф.н., проф. В. Е. Кемерова. 3-е изд., испр. и доп. М.: Академ. Проект. 2004. 894 с.

48. Стендова інформація для психологічної просвіти в дитсадку. URL: <https://www.pedrada.com.ua/news/1726-stendova-nformatsya-dlya-psihologchno-prosvti-v-ditsadku> (дата звернення: 08.04.2020).

49. Стинська В. «Материнська школа» Яна Амоса Коменського та її значення для становлення соціально-педагогічної підтримки материнства і дитинства в Україні: зб. наук. праць Уманського державного університету імені Павла Тичини. Умань, 2012. Ч. 3. С. 288–295.

50. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. К.: Рад. школа, 1978. 263 с.

51. Тихенко Л., Сидоренко Н. Просвітницька діяльність у системі роботи з батьками обдарованих вихованців. *Навчання та виховання обдарованої дитини: теорія і практика*: зб. наук. праць / за ред. І. С. Волощук. Київ: Інститут обдарованої дитини. 2014. Вип. 12. С. 75–81.

52. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання. К: Рад. шк. 1974. 149 с.

53. Ушинский К. Д. Собр. соч.: в 11 т. / под ред. А. М. Еголина. М.: Акад. пед. наук РСФСР, 1948. Т. 8. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. Том 1. 1950. 776 с.

54. Феофан Прокопович (в миру Елеазар, Елисей). URL: <http://elib.gnpbu.ru/sections/0100/prokopovich/> (дата звернення: 05.03.2020).

55. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. для студентів вищих пед. закладів освіти. К.: Видавничий центр «Академія». 2000. 544 с.

56. Фрідріх Вільгельм Август Фребель. URL: <http://www.kspu.edu/InternationalActivities/Germany/Froebel.aspx> (дата звернення: 01.03.2020).

57. Цуркан Т. Г. Формування педагогічної культури батьків молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. Умань, 2018. 22 с.

58. Чепа М.-Л. А. Психологічна експертиза освіти . *Проблеми загальної та педагогічної психології*: збірка наук. праць / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К., 2010. Т. XII. Ч. 5.

59. Юности честное зерцало. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8_%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%B5_%D0%B7%D0%B5%D1%80%D1%86%D0%B0%D0%BB%D0%BE (дата звернення: 03.03.2020).